

30.

13. Grot Ja. Gramota gercoga Karla k carju Fedoru Ioanovichu, najdenaja v Stokgol'mskom arhive // ZhMNP. – 1857. – Ch.XCІЧ. – № 3. – S.347–355.

Voitsekhivska I.N., Doctor of Historical Sciences, Professor, National University Kyivskiy im. Taras Shevchenko (Ukraine, Kiev), arhivy@ukr.net

To the question of study of domestic and foreign arkhivistiki in labours of V.S. Ikonnikova

By Study Question Patriotic and zarubezhnoy arhyvystyky toil VS Ykonnykova Osveschayutsya Problemy arhyvovedenyya arhyvnoho and scientific affairs at VS 's heritage Ykonnykova. Done Conclusion, that merit scholar, historian As - ystochnykoveda zakljuchaetsja not only in the work skrupuleznoy to Identify and systematyzatsyy dokumentalnoy bazy sources on the problems of the Russian and Ukrainskaja history, but in scientific and bybyohrafycheskom obobscheny complex documents, hranyvshyhysya in otechestvennyh and zarubezhnyh Archive.

Keywords: Historical Archive, arhyvnoe Case, Commission of arhyvnaya, arhyvovedenye, Historical sources.

Войцеховская И. Н., доктор исторических наук, профессор, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), arhivy@ukr.net

К вопросу изучения отечественной и зарубежной архивистики в трудах В. С. Иконникова

Освещаются проблемы архивоведения и архивного дела в научном наследии В. С. Иконникова. Сделан вывод, что заслуга ученого, как историка-источниковеда заключается не только в скрупулезной работе по выявлению и систематизации документальной базы источников по проблемам российской и украинской истории, но и в научно-библиографическом обобщении комплекса документов, хранящихся в отечественных и зарубежных архивах.

Ключевые слова: исторический архив, архивное дело, архивная комиссия, архивоведение, исторический источник.

* * *

УДК 371.896:001+378.4:37

Горбань Ю. А.

доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН України (Україна, Київ), horban_ya@ukr.net

ЗНАТИ Й УМІТИ: М. І. ПИРОГОВ ПРО ПОЄДНАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ НАУКИ Й УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

Дотримуючись основоположних принципів історичного дослідження, здійснено системний аналіз основних складових університетської реформи середини ХІХ ст., активна участь у якій належала і видатному вченому й педагогу-реформатору М. І. Пирогову. У випадках, коли доцільним було наголосити на значенні уроків минулого для відповідної практики сьогодення, використовувався метод конкретно-історичного аналізу, який дозволяє в межах досліджуваного періоду виявляти зв'язок минулого з теперішнім, на основі чого й зроблені узагальнюючі висновки. Їх основна суть полягає в наступному: реформування науково-освітньої системи вимагає створення такої її моделі, яка б органічно поєднала академічну та університетську науку; децентралізація університетів, надання їм автономії у вирішенні питань внутрішнього життя є однією із найважливіших складових їх реформування; уникати узагальнень, говорячи про "західні" чи "європейські" моделі університетської освіти: у різних європейських країнах вона має свої особливості; запозичувати й адаптувати до вітчизняних умов лише перевірений на практиці європейський досвід.

Ключові слова: академія, академічна наука, децентралізація, наука, Пирогов, реформування, університет, університетська реформа.

Знать и уметь приложить знание к делу и жизни – эти два стремления умственной деятельности человека проявляются при самых первых зачатках общества.

Н. И. Пирогов. Университетский вопрос.

Микола Іванович Пирогов (1810–1886) – видатний вчений-практик, основоположник вітчизняної військово-польової хірургії, непересічний діяч у освітянській сфері належить до тих постатей вітчизняної історії, науко-

вий та організаційний доробок яких не має терміну давності, залишаючись актуальним і в наші дні. Надто ж з огляду на дискусії останніх років щодо сучасного статусу вітчизняної академічної науки: залишатися їй у лоні Національної академії наук України під патронатом держави; зосередити центри наукової думки при університетах, як це практикується у багатьох країнах Західної Європи та Америки; чи стати на шлях створення вільних від державної опіки наукових асоціацій на зразок громадських наукових товариств минулого.

Адепти останньої із трьох названих моделей вважають, що організація академічної науки у її нинішньому вигляді породжує бюрократизм в управлінні, є консервативною, отже й недостатньо ефективною з точки зору як щодо одержання наукових результатів, так і матеріальних затрат на її утримання. Тоді як поборники збереження існуючої моделі організації академічної науки твердять, що перетворення сучасної НАН України на асоціацію добровільних громадських товариств науковців не відповідає ні західному, ні радянському досвідові, ні сучасному станові української Академії, тому було б кроком назад порівняно з вимогами навіть минулого століття. Не сприймається ними й ідея передачі академічної науки до університетів. Передати університетам функції централізованої академічної науки за сучасних умов – означає, на їх переконання, втратити науково-технічний потенціал країни [2, с. 189]. Вихід, у їх баченні, полягає у створенні такої моделі, яка б поєднала академічну та університетську науку.

Саме під таким кутом зору розглядав актуальну для свого часу (середина ХІХ ст.) проблему реформування університетів й М. І. Пирогов. Тож є належні підстави стверджувати, що його думки й практичні пропозиції багато в чому концептуально співзвучні суті завдань, які належить вирішувати на сучасному етапі.

Доречно зауважити, що викладені у його працях зазначеного періоду, вони лягли в основу нового університетського статуту, прийнятого в 1863 р., який його сучасники вважали найбільш прогресивним з поміж усіх попередніх. В одному із аналітичного характеру видань кінця ХІХ ст. зазначається, що значний внесок у розробку проекту нового університетського статуту зробив знаменитий педагог і учений М. І. Пирогов – спочатку у вигляді окремих зауважень, а потім у великій статті "Університетский вопрос", розглядаючи всі найважливіші сторони університетського життя [1, с. 244]. У контексті сказаного й будемо розглядати погляди видатного вченого, що стосуються науки як академічної, так і університетської – у їх поєднанні, взаємовпливі і взаємообумовленості.

Бачення М. І. Пироговим шляхів реформування університетів спиралося як на його досвід науковця-практика, так і на досвід організаційно-педагогічної діяльності (працював попечителем Одеського (1856–1858 рр.) та Київського (1858–1861 рр.) учбових округів), а також на зарубіжний досвід, якого він набував безпосередньо в європейських університетах. Між іншим, Микола Іванович не тільки переймав європейський досвід під час зарубіжних відряджень, а й ділився там власними знаннями науковця-хірурга, за що був удостоєний звання почесного доктора ряду зарубіжних університетів та наукових товариств.

Ідеї М. Пирогова щодо реформування університетів необхідно розглядати в історичному контексті. А саме – в контексті системного реформування суспільних відносин в Російській імперії часів Олександра II. “Університетське питання”, дискусією навколо якого розпочав в 1858 р. редактований М. Катковим журнал “Русский вестник”, виходило далеко за межі суто освітньої сфери й набуло суспільно-політичного характеру. В принципі автономії управління університетами, який у своїх публікаціях відстоював й М. Пирогов, відображалася загальнодержавна проблема реформування організації суспільного ладу в цілому.

Прогресивна частина російської інтелігенції, зокрема науковців, засуджувала науку, “відому своєю продажністю, догідливістю, прислужливістю”, яка “продавалася спочатку теології, а потім і усякій значній суспільній силі, впливовому класу, державі, – готовій освятити своїм духовним авторитетом всякий існуючий факт”. Натомість ратувала за науку “непідкупну, мужньо-чесну, яка вільно шукає істину, науку як світоч людства, як джерело і критерій істини”, “самоцільної” університетської науки, яка ... служить не “обранцям”, не сильним, а слабим “мира сего” [1, с. 223–224]. Саме на таких началах, на їх переконання, й мало здійснюватися реформування університетів, і саме таким його (реформування) бачив М. І. Пирогов. На такому баченні й вбудовувалася його концепція університетської реформи.

Один із напрямків університетської реформи М. І. Пирогов бачив в тому, щоб у межах розумного й необхідного “повернути” академічну науку в університети. Він, наприклад, категорично не погоджувався з тезою, виголошеною одним із професорів Московського університету з приводу його сторічного ювілею, суть якої полягала в тому, що справа університету викладати молодому поколінню науки у їх сучасному стані, а рухати науку вперед – справа академії. Констатуючи при цьому, що наші університети, на жаль, “насправді отримали і засвоїли собі один лише освітній характер”. Тоді як, на його переконання, “потрібно організувати університет так, щоб він задовольняв і насущні проблеми суспільства, і високі вимоги науки” [4, с. 144, 165].

Розвиваючи й конкретизуючи дану тезу, він пропонує надати університетській реформі такого спрямування, щоб, з одного боку, зробити університет доступним для мас; з іншого – створити умови, які б забезпечували “намагання кожної галузі знання до індивідуальної самостійності”. В образній формі таке завдання він формулює наступним чином: зробити університет розсадником обраних (має на увазі здібних, обдарованих, а не обраних за соціальною приналежністю – Ю. Г.) і водночас доступним для більшості, – “оранжереєю і садом, науковим і прикладним” [6, с. 375].

Отже, М. І. Пирогов не абсолютизує свій же принцип “повернення науки в університети”, він усвідомлює вимоги часу, тож ратує за органічне поєднання наукової й освітньої-виховної та навчальної функції університету. Більше того, вважає закономірним, що окремі галузі науки за своїм призначенням не можуть бути не прикладними, як, наприклад, медицина, агрономія, інженерія. Тож природно, що вони втрачають зв’язок з університетами, виокремлюючись в автономні навчальні заклади (реальні школи, за тогочасною термінологією). Їх створювала держава для задоволення потреб економіки та

певних соціальних запитів. З часом й університети почали пристосовувати до утилітарних потреб – підготовки спеціалістів того чи іншого конкретного профілю.

При всьому цьому, М. І. Пирогов не мислив університет поза наукою. Чисто наукове начало, стверджує він, ще живе в університетах, і до честі людства можна сподіватися, що воно ніколи не помре. Таке переконання вченого-практика й педагога базувалося на тому, що прикладне спрямування, яке не спирається на науку, “не може розвиватися й іти прогресивно вперед”. Заохочуване лише ззовні, штучною регламентацією держави, воно могло тільки частково задовольняти кричущі її потреби. Тож висловлював тверде переконання, що відокремити навчальне від наукового в університеті неможливо, доводячи образно що “...наукове без навчального все-таки світить і гріє. А навчальне без наукового, якою б не була для національності приманливою його зовнішність, – тільки блищить” [6, с. 334].

Вмотивовуючи доцільність своїх пропозицій, він, крім іншого, апелює й до історичного досвіду, передусім зарубіжного. Перші університети, пише він, засновані передовими людьми свого часу, “були справжніми і єдиними представниками сучасної науки. Не було різниці між академією й університетом. Хто просував науку вперед, той і навчав” [6, с. 324]. Вкотре наголошує, що хоча в інших країнах академії, з їх чисто науковим характером, відокремлені від університетів, “але жоден університет на Заході ще не заперечував життєвої необхідності поєднання двох елементів – наукового й освітнього – в одне ціле... Хто дійсно просуває науку, той за природженим людині нахилом, хоче й інших зробити учасниками такого руху” [4, с. 144]. Стосовно сказаного додамо від себе, що класичними прикладами такого поєднання академічної науки й університетської освіти (за сучасними поняттями) у вітчизняній історії були Острозька і Києво-Могилянська академії.

На більш ранніх етапах, наголошує М. І. Пирогов, навчання пристосовувалося до науки. Проте з часом тенденції суттєво змінюються не на користь “чистої науки”. Остання, яка свого часу забезпечувала промисловий переворот, почала втрачати свої позиції в університетах. В європейських суспільствах, наголошує з цього приводу вчений, почали помітно розвиватися утилітарні прагнення, тож прикладне почало розвиватися за рахунок наукового. Уряди, церква, суспільство висували свої вимоги. Безумовність чисто наукових устремлень не змогла протистояти умовам життя. Сама ж наука, все більше й більше адаптуючись до життєвих потреб суспільства, надає університетській освіті прикладного, утилітарного спрямування. Гігантські успіхи наук нашого століття, наголошує вчений-реформатор, зробили спеціалізацію (“спеціалізм” за його термінологією) необхідною потребою суспільства. Але у той же час, ніколи ще не потребували справжні спеціалісти так загальнолюдських знань, як у наш час [3, с. 61].

Загальнолюдські знання, на відміну від утилітарних, вузькоспеціалізованих, в інтерпретації М. Пирогова, це органічне поєднання науки й моральності. Тоді як вузькоспеціалізований напрямок університетської освіти, відірваної від загальнолюдських знань, він вважав “серйозним пороком”. За такого підходу, на його переконання, майбутній спеціаліст заклопотаний тим, щоб

якнайшвидше стати до практичної діяльності, де його уява бачить службові нагороди, користь та інші ідеали оточуючого його суспільства [3, с. 56]. Тож закликав не проминувати базові переваги загальнолюдських знань на корисливі переваги прикладної, однобічної спеціалізації. Принаймні, твердив він, прикладні науки потрібно “оживляти духом науки”.

Шляхи органічного розв’язання зазначеної дилеми вчений–реформатор бачив у наступному: якщо розумова і наукова діяльність наставників буде постійно оновлюватися свіжими силами, якщо факультети будуть надавати можливість студентам займатися спеціально наукою, то, поза сумнівом, наукове значення університетів підніметься, а число студентів, які шукають в університетській освіті тільки засоби, які дають їм матеріальні вигоди чи привілейоване становище в суспільстві, значно зменшиться. “І це добре; це необхідно для очищення університетів і для підняття їх чисто наукового значення [4, с. 163].

Не погоджувався Микола Іванович з тими, хто вважав, що для нас сотні посередностей важливіші за одного талановитого. У нас ще більша потреба, ніж будь–де, в обдарованих людях; ми не повинні забувати, що кожний з них може більше просунути масу вперед, ніж сотні, які стоять врівень з нею. А відтак переконував: якщо університету вдалося протягом двадцятиліття вивести на світ хоча б одного істинного рушія науки, то мета його цілком досягнута. Пропонуючи при цьому, крім іншого, університетську освіту поділити на два напрямки, з яких один буде вільний і необмежений у часі, а інший – терміновий і обов’язковий [4, с. 165]. Тобто перший для підготовки майбутніх науковців, другий – для професіоналів–практиків.

М. І. Пирогов висловлює жаль, що “наш реформатор (мається на увазі російський імператор Олександр II – Ю. Г.) не поклав за мету російським університетам бути рушіями науки” [4, с. 143]. “Дух і прагнення централізованої влади і самий дух нації більше сприяли прикладному, ніж суцільно науковому” [6, с. 328]. Університети все більше набувають утилітарного характеру. Більшість із тих, що в них навчаються, переслідують суто практичну мету. Але не тільки в Росії, узагальнює вчений, а й “жоден університет у світі, всупереч назві, не являє собою всеохоплюючого науково–навчального закладу. Жоден університет не є універсальним представником сучасної науки у всіх її проявах”. Життя суспільства, з його прикладними устремліннями, диктувало свої вимоги, тож прикладне спрямування не згаяло закріпитися в університетах [6, с. 325].

Апелюючи час від часу до досвіду європейських університетів, М. І. Пирогов не був схильний його абсолютизувати. На Заході, пише він в одному з листів, перебуваючи в Німеччині, “у справі науки, у справі університетської освіти виробився уже усталений погляд, перемінити який складно, хоча ще знайдеться немало такого, що потребувало б перемін. Нам із цим значно легше” [7, с. 409]. Автор листа мав на увазі той факт, що у відносно молодій системі університетської освіти в Російській імперії тенденції, які він вважав неприйнятними, ще підлягали коригуванню.

З досвіду європейських університетів М. І. Пирогову найбільше імпонувала практика німецьких університетів, за що йому, до речі, дорікала радянська історіо-

графія перших повоєнних років – періоду боротьби з “космополітизмом”. В практиці німецьких університетів він знаходив те, що вважав визначальним для “університетського питання” в Росії. Адже в Німеччині, на відміну від Англії чи Франції, з початку XIX ст. поряд з освітніми задачами університетів в домінуючій позиції утвердилася й дослідна функція. Освіта через наукову діяльність, і разом з тим пошук наукових істин в навчальному процесі, тобто єдність наукового досліду з навчанням – принцип, який утверджувався в німецьких університетах з часів В. Гумбольта. Тож у певному розумінні М. Пирогова можна вважати послідовником ідей видатного німецького мислителя.

Науковий доробок М. І. Пирогова, як і зміст його публіцистичних праць дають підстави сказати, що, як правило, він уникав узагальнень, говорячи про “західні” чи “європейські” моделі університетської освіти. Якщо в німецьких університетах, як вище сказано, основний позитив він бачив в органічному поєднанні науки й освіти, то в англійських його увагу привертала, передусім, орієнтація на розвиток загальних інтелектуальних здібностей, тобто розвиток особистості. Тоді як у російських університетах він бачив іншу тенденцію – заміну поняття “людина” поняттям “спеціаліст” [3, с. 56]. В російських університетах, на його переконання, превалювала французька модель університетської освіти, орієнтована безпосередньо на професійну підготовку студентів, відірвану, як правило, від дослідної роботи.

Знаючи з власного досвіду становище науки в університетах Російської імперії, Микола Іванович мав належні підстави стверджувати, що “наші університети для чистої науки ще мало сприйнятливі”. Вважається, що корисними для суспільства є лише прикладні науки. Всупереч таким переконанням, він застерігав від помилковості бачити в науці одне лише прикладне спрямування. Наша задача – розвивати науку усіма засобами, а передусім – залучати до цього університети. Ми живемо в такий час, наголошував вчений, коли є нагальною необхідність зближення чисто наукового і прикладного, наукового і навчального. Тож академія могла б мати величезний і самий благодатний вплив на університетську освіту [6, с. 351]. Щоправда, за умови, що навчання буде пристосовуватися до науки, а не навпаки. Все, чим живе суспільство – мова, віра, звичаї і вірування повинні складатися в науку [6, с. 374–375].

Важливою складовою реформування університетів, як уже зазначалося, М. Пирогов вважав децентралізацію їх функціонування, надання їм автономії у вирішенні питань внутрішнього життя університетів. Самостійна колегія (тобто університетський колектив – Ю. Г.) – це така корпорація, яка бере на себе моральну відповідальність перед урядом і суспільством розповсюджувати науку й освіту. І чим вільнішою вона буде у своїй науковій й навчальній діяльності, тим більшою буде її відповідальність [6, с. 343]. Наука, на переконання вченого, зобов’язується задовольняти все нові й нові потреби суспільства. Але суспільство зобов’язане не порушувати свободу наукового пошуку [6, с. 375].

Децентралізація управління діяльністю університетів, за М. Пироговим, крім іншого, означатиме відмову від принципу “підводити всі наші університети під загальний рівень”. Загальне для всіх завдання – утримати в університеті всі елементи загальнолюдської освіти і

органічний зв'язок наук. Але у кожному з наших університетів умови такого поєднання не можуть здійснюватися в один і той же спосіб. Централізація університетів, зазначає він, тільки перешкоджатиме здійсненню реформ. А відтак пропонує, щоб в провінційних університетах, при збільшенні матеріальних засобів, окремі факультети могли б “у самих себе розвивати реальні установи”. Інші ж мали б можливість зберегти суто наукове призначення. Що ж стосується університетів загалом, то пропонує, щоб в одному університеті більшість слухачів одержувала на лекціях загальнонаукову освіту, в іншому мала б зосереджуватися меншість для спеціального вивчення науки “у бесідах з професором і в особливих наукових семінаріях” [6, с. 379, 380].

Такі міркування М. І. Пирогов трансформує в імперативну пропозицію: “кожний університет нехай послуговується своєю програмою. Я переконаний, що тільки так, а не інакше, може для нас вирішитися університетське питання. Іншої формули поєднання начал – суто наукового й прикладного – в одній і тій же установі для нас немає [6, с. 380].

З приводу заперечень чиновників від освітнього відомства, які вважали, що у матеріальному відношенні університети ще не готові до реформ, якими їх бачать вчені-реформатори, М. І. Пирогов висловлював свою точку зору: “На одне лише покращення матеріального стану розраховувати не потрібно, так само як неправильно розраховувати й на те, що покращення допоміжних засобів, багаті бібліотеки, просторі музеї, величезні лабораторії, одні тільки й можуть пробудити інтерес до науки... Де панує дух науки, там твориться велике й малими засобами” [6, с. 331–332].

Не оминав Микола Іванович і проблему матеріального заохочення членів університетських колективів. Логічним вважав принцип призначати матеріальну винагороду в залежності від особистих заслуг і таланту, а не за посадою. Перевагу надавати тим університетським професорам, які уже збагатили науку своїми працями. При цьому зауважував, що не можна обманювати себе надією, що одне лише збільшення матеріального стимулювання буде достатнім засобом для того, щоб в університет прийшли істинні діячі науки, люди, віддані науці. Так само, як не можна сподіватися, щоб одне збільшення жалування наших чиновників подолає зловживання в різних галузях адміністрації [5, с. 274].

Отже, одним із наріжних каменів університетської реформи, якою її бачив Микола Іванович Пирогов і здійсненню якої великою мірою прислужився його талант вченого й практичний досвід педагога, полягав у необхідності органічного поєднання сучасної науки й освітньої практики, спрямованої на задоволення утилітарних потреб суспільства. Суть реформи, на його переконання, полягала в тому, щоб вона максимально задовольняла насущні потреби суспільства і сприяла розвитку академічної науки в університетах. Його всебічно обґрунтована теза про необхідність поєднання суто наукового і прикладного, наукового і навчального залишається і сьогодні настільки ж актуальною, як і в середині XIX століття. Не менш актуальними залишаються й інші складові його концепції реформування університетів, як то: запровадження широкої університетської автономії й реального самоврядування – як по горизонталі, так і по вертикалі; університет самовряд-

ний, але не ієрархічний; винагорода за особистий вклад в науку й навчальну діяльність, а не за звання й посади; різноманітність реформеного експерименту, передусім “знизу” (від університетських корпорацій), щоб уникати чиновницького, кабінетного суб’єктивізму “зверху”.

Свого роду застереженням сучасним “реформаторам” сприймається й наступне. Звертаючись до досвіду європейських держав, М. І. Пирогов не мав на увазі в буквальному розумінні пристосувати систему університетської освіти, як вона на той час склалася в Росії, до тієї чи іншої західноєвропейської моделі. Передусім він опікався реформами існуючої в Російській імперії системи університетської освіти, з врахуванням її традицій і специфіки, залишаючись при цьому переконливим прихильником того, щоб запозичувати й адаптувати до російських умов перевірений на практиці європейський досвід.

Список використаних джерел

1. Из эпохи великих реформ. Исторические справки. – М.: Товарищество типографии А. И. Мамонтова, 1894. – 716 с.
2. Національна Академія наук України. 1918–2008: До 90-річчя від дня заснування / Голов. ред. Б. С. Патон. – К.: Вид-во “КММ”, 2008. – 624 с.
3. Пирогов Н. И. Вопросы жизни / Н. И. Пирогов // Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения. – М.: Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1953. – С. 47–72.
4. Пирогов Н. И. Чего мы желаем / Н. И. Пирогов // Там само. – С. 137–171.
5. Пирогов Н. И. Взгляд на общий устав наших университетов / Н. И. Пирогов // Там само. – С. 273–289.
6. Пирогов Н. И. Университетский вопрос / Н. И. Пирогов // Там само. – С. 324–393.
7. Пирогов Н. И. Письма из Гейдельбурга (октябрь 1863) / Н. И. Пирогов // Там само. – С. 405–460.

References

1. Iz epochi velikich reform. Istoricheskie spravki. – M.: Tovarichtestvo tipografii A.I. Mamontova, 1894. – 716 s.
2. Natsionalna Akademia nauk Ukraini. 1918–2008: Do 90-ritcha wid dny zasnuwannj / Golov. red. B.E. Paton. – K.: Wid-vo “KMM”, 2008. – 624 s.
3. Pirogov N.I. Woprosi shisni / N.I. Pirogov // Pirogov N.I. Isbrannie pedagogicheskie sochinenia. – M.: Isd-vo Akademii pedagogicheskich nauk RSFSR, 1953. – S.47–72.
4. Pirogov N.I. Chego mi shelaem / N.I. Pirogov // Tam samo. – S.137–171.
5. Pirogov N.I. Wsgljid na obschiy ustaw nashich universitetov / N.I. Pirogov // Tam samo. – S.273–289.
6. Pirogov N.I. Universitetskii wopros / N.I. Pirogov // Tam samo. – S.324–393.
7. Pirogov N.I. Pisma is Geidelburga (oktjbr 1863) / N.I. Pirogov // Tam samo. – S.405–460.

Horban Y.A., doctor of history, professor, senior researcher, National Scientific Agricultural Library NAAS of Ukraine (Ukraine, Kiev), horban_ya@ukr.net

To find and to know: N.I. Pirogov about combination of academic science and university education

Accordingly to historical research fundamental principles the systematic analysis of the main components of university reform of the mid. XIX century has been done, an active part of which belongs to outstanding scientist, educator and reformer N.I. Pirogov. The concrete historical analysis method has been used when it was appropriate to show the importance of the past lessons for modern practice. It allowed to indicate connection between the past and the present within the study period, so the general conclusions has been made on this base. The main sense of conclusions is that reformation of scientific and education systems requires the creation of its model which seamlessly combined academic and university science; decentralization of universities, their autonomy in solving the domestic life questions is the one main reform element; to avoid generalizations, talking about “Western” or “European” models of university education: it has its own characteristics in various European countries; to borrow and adapt to local conditions only proved European experience.

Keywords: academy, academic science, decentralization, science, Pirogov, reformation, university, university reform.

Горбань Ю. А., доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник, Национальная научная сельскохозяйственная библиотека НААН Украины (Украина, Киев), horban_ya@ukr.net

Знать и уметь: Н. И. Пирогов о единстве академической науки и университетского образования

Придерживаясь основополагающих принципов исторического исследования, осуществлен системный анализ основных составляющих университетской реформы середины XIX ст., активное участие в которой принадлежит и выдающемуся ученому и педагогу–реформатору Н. И. Пирогову. В тех случаях, когда целесообразным было показать значение уроков прошлого для соответствующей современной практики, использовался метод конкретно-исторического анализа, позволивший в пределах исследуемого периода обозначить связь прошлого из современностью, на основании чего, и сделаны обобщающие выводы. Суть их заключается в следующем: реформирование научно-учебной системы предполагает создание модели, которая органически объединяла бы академическую и университетскую науку; децентрализация университетов, предоставление им автономии в решении вопросов внутренней жизни является важнейшей составляющей их реформирования; избегать обобщений, говоря о “западных” или “европейских” моделях университетского образования: в разных европейских странах оно имеет свои особенности; заимствовать и адаптировать к отечественным условиям только проверенный практикой европейский опыт.

Ключевые слова: академия, академическая наука, децентрализация, наука, Пирогов, реформирование, университет, университетская реформа.

* * *

УДК: 001,891:633,63:631,527:631,524.84

Свтушик Р. В.

аспірант, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (Україна, Київ),
golovchik.roman@rambler.ru

Наукова діяльність М. Г. Бордонос у напрямку селекції цукрових буряків на роздільноплідність

Розглянуто наукову діяльність та внесок вченого–селекціонера М. Г. Бордонос (1906–1996) у напрямку селекції цукрових буряків на роздільноплідність. Проаналізовано її праці стосовно дослідження рецесивної ознаки однонасінності та генетичних особливостей однонасінних цукрових буряків.

Ключові слова: сорт, однонасінні цукрові буряки, селекція, гібридизація.

Впровадження та використання у виробництві найбільш урожайних та якісних сортів цукрових буряків є могутнім і найдешевшим заходом підвищення урожайності, збільшення валового збору й покращення якості врожаю даної культури. Послідовне зростання продуктивності культури цукрових буряків базується на удосконаленні технології вирощування та досягненнях у селекції. Серед таких досягнень селекціонерів–генетиків є створення та впровадження у виробництво однонасінних сортів цукрових буряків, оскільки перші роздільноплідні сорти (Білоцерківський однонасінний, Ялтушківський однонасінний) було отримано нашими вітчизняними селекціонерами, до числа яких входила й Бордонос Марія Григорівна. Наукові доробки вченої вагомо вплинули на дослідження і створення нових сортів цукрових буряків та в подальшому відіграли важливу роль у селекції даної культури.

Важливо акцентувати увагу на аналізі основних наукових праць селекціонерки у напрямку дослідження однонасінності у цукрових буряків. Серед останніх праць, присвячених науковій діяльності М. Г. Бордонос, варто відзначити публікацію М. В. Роїка “Бордонос Марія Григорівна”, де автор розглядає життєвий та творчий шлях дослідниці [8]. Відомий вчений С. В. Ільєвич у своїй роботі “Марія Григорівна Бордонос: мужество в науке и преданность генетике (1906–1996)” коротко в хронологічній послідовності висвітлює основні етапи її професійної діяльності у напрямку створення однонасінних форм цукрових буряків та акцентує

увагу на пріоритет у вивченні генетичних особливостей однонасінних цукрових буряків [6].

Метою статті є історичний аналіз наукової діяльності М. Г. Бордонос та основних її праць у напрямку дослідження й створення нових популяцій однонасінних цукрових буряків.

Бордонос Марія Григорівна – лауреат Ленінської премії 1960 р., була одним із провідних вітчизняних науковців–селекціонерів, яка разом зі своїми колегами розпочала перші дослідження стосовно однонасінності у цукрових буряків. Наукова діяльність М. Г. Бордонос розпочинається у 1930 р., коли вона працює викладачем біології в трудовій школі, а потім науковим співробітником у Науково–дослідному інституті махорки [8, с. 29]. Починаючи з 1933 р. Марія Григорівна працює в лабораторії генетики Українського науково–дослідного інституту цукрової промисловості (УНІС), яку на той час очолював професор В. Ф. Савицький. За всю історію існування Інститут декілька раз змінював назву, так, в період 1930–1934 рр. – УНІС, а з 1934–1945 рр. – ВНДЦП (Всесоюзний науково–дослідний інститут цукрової промисловості), починаючи з 1945 р. по 1992 р. – ВНЦ (Всесоюзний науково–дослідний інститут цукрових буряків).

Під керівництвом В. Ф. Савицького вчена проводила дослідження та вивчала динаміку розвитку різних форм буряків й встановила відмінності в коренеутворенні, цукроутворенні, скоростиглості, забарвленні гібридів у цукрових, кормових та столових буряків.

У 1934 р. М. Г. Бордонос отримала для генетичного аналізу знайдені серед насінників багатонасінних цукрових буряків рослини з різним вмістом роздільноплідних клубочків. Вихідним матеріалом слугували невеликі зразки бурякового насіння (10–20 клубочків), знайдені у районі різних селекційних станцій з кущів висадків, які мали як однонасінні, так і багатонасінні плоди [9, арк. 3]. Було обстежено більше 22 млн. кущів висадків та знайдено 109 рослин, які мали однонасінні плоди [1, с. 46]. Отримані дані зразки (10–30 клубочків з рослини) і слугували об'єктом дослідження вченої [2, с. 24].

У 1936 р. вона стає одним із керівників з розробки методів селекції цукрових буряків на однонасінність [6, с. 150]. Протягом наступних двох років М. Г. Бордонос було вивчено закономірності успадкування ознаки однонасінності. Селекціонерка при дослідженні та схрещуванні однонасінних популяцій з багатонасінними в першому поколінні отримала повністю багатонасінні гібриди, але на деяких рослинах разом із багатонасінними клубочками зустрічалися і однонасінні плоди [4, с. 49]. Вивчаючи друге покоління, вона виявила, що відбулося розщеплення на рослини з однонасінними і багатонасінними плодами, та з'явилися рослини, які повністю мали однонасінні плоди. Однонасінні висадки були пізньостиглими та за морфологічними ознаками відрізнялися від багатонасінних рослин.

Таким чином, аналізуючи гібриди першого і другого покоління М. Г. Бордонос встановила та на практиці довела, що ознака однонасінності є рецесивною, що в подальшому дозволило вченим побудувати відповідну схему селекції стосовно цієї ознаки.

У 1939 р. проводячи подальші вивчення ознаки однонасінності, вона отримала третє покоління рослин однонасінних цукрових буряків, серед яких не було ба-